

Заєць С. В.

кандидат економічних наук, доцент, начальник відділу науково-дослідної роботи та атестації наукових кадрів ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти», Київ, Україна, zaec.stat@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6133-1087>

ПОРІВНЯЛЬНА ДИНАМІКА ІНДЕКСУ АКАДЕМІЧНОЇ СВОБОДИ УКРАЇНИ ТА КРАЇН СВІТУ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню стану та динаміки академічної свободи у світі з акцентом на якісних даних і кількісних показниках, а також її складових. Основну увагу приділено застосуванню індексу академічної свободи (ІАС) як стандартизованого інструмента для моніторингу й оцінки рівня академічної свободи, що розраховується за п'ятьма ключовими показниками, як-от: свобода дослідження та викладання, інституційна автономія, свобода академічного обміну й поширення, цілісність кампуса, свобода академічного та культурного самовираження. Наведено результати групування 179 країн за рівнем ІАС у 2024 р., що дало змогу класифікувати їх за ступенем свободи: повністю вільний, переважно вільний, помірно обмежений, суворо обмежений і повністю обмежений. Із метою аналізу стану академічної свободи в Україні використано результати досліджень за проектом «Science at Risk». Проаналізовано динаміку ІАС у глобальному масштабі, у регіональному розрізі (Західна Європа, Північна Америка, Азія) та в Україні. За допомогою ІАС виявлено особливості та взаємозв'язок із політичними подіями й конфліктами. Зроблено висновки щодо загального занепаду академічної свободи у світі протягом останніх 10 років у 34 країнах. Також підкреслено, що у 2024 р. більш ніж половина країн світу мали високий або переважно високий рівень академічної свободи. Наголошено на необхідності використання різними стейкхолдерами «Принципів реалізації права на академічну свободу», рекомендованих ООН, та запровадження моніторингу ІАС як інструментів для адвокації прав освітян і науковців, формування освітньої політики, управління ЗВО та поліпшення їхніх позицій у міжнародних рейтингах тощо.

Ключові слова: академічна свобода, свобода викладання, свобода досліджень, інституційна автономія, заклади вищої освіти, порівняльний аналіз, індекс академічної свободи, самоцензура.

JEL classification: D63, I24.

DOI: 10.32987/2617-8532-2025-2-35-47.

Академічна свобода широко визнається світовою спільнотою як фундаментальна цінність і умова функціонування демократичних суспільств. Проте останніми роками спостерігається занепад академічної свободи в усьому світі, обмежуються права науковців і викладачів ставити запитання, незалежно мислити та критично оцінювати порядок, що існує в установах освіти й суспільних інституціях, та ін.

Репресивні механізми придушення академічної свободи виявляють значні варіації утисків (залежно від національних контекстів через специфіку їхніх правових, політичних, соціальних, релігійних систем та ідеологій), проте спільним для всіх антидемократичних (і навіть для окремих демократичних) режимів є прагнення дискредитувати вищу освіту й інтелектуальний досвід.

© Заєць С. В., 2025

Праці науковців різних країн свідчать про глибоке усвідомлення ними цінності академічної свободи, їх занепокоєння щодо загроз, з якими вона стикається, та активний пошук шляхів її захисту й просування в умовах мінливого глобального ландшафту.

Зокрема, Ю. Вагід [1] зазначає, що університети – історично місця критичних досліджень, обговорень і демократичної участі – стають мішенню авторитарних режимів та зазнають дедалі більших обмежень академічної свободи. Спираючись на глобальні приклади з Угорщини, Туреччини, Індії, Бразилії та США, дослідник підкреслює тривожну закономірність: уряди, що прагнуть «затерти» інакомислення, розглядають університети як загрозу, атакуючи науковців, студентів та інституційну автономію. І такі вторгнення не обмежуються авторитарними державами: навіть усталені демократії виявляли нетерпимість до критичної науки й активності студентського містечка.

У Туреччині, на думку О. Айтар та У. Чіл [2], централізована структура вищої освіти, вплив політичних і особистих зв'язків (кумівства, nepotism) на прийняття академічних рішень, втручання уряду в адміністрацію та політику університетів загрожують академічній чесності та захисту академічних принципів.

У Палестині, як стверджує Н. Тішонга [3], адміністрації вищої освіти підірвали академічну свободу та засади заснування університетів, а саме розвиток критично важливих людських ресурсів.

П. Кудюкін, Ф. Фуентес, С. Шляпніков [4] заявляють, що путінська росія розправляється з академічною свободою, інакомисленням.

Ф. Альтбах та Е. Метьюз [5] занепокоєні тим, що в Індії самоцензура стала звичним явищем, навіть старші науковці бояться публікувати праці, які, на їхню думку, можуть створити для них проблеми з боку органів державної влади чи провладних ЗМІ.

В академічному середовищі Великої Британії, США та Канади, констатує Е. Лай [6], університетські простори відчувають придушення свободи вираження думок, критичного мислення й інституційної автономії. На тлі зростаючої неолібералізації вищої освіти академічна свобода стала одним із найскладніших питань як для державних, так і для недержавних університетів.

Ж. Годро-Деб'єн [7] зауважує, що навіть в одному з місць народження академічної свободи, у США, їй кидають виклик політики-популісти, які під виглядом захисту або міфічного національного нарративу контролюють законодавчі проекти, прагнуть заборонити обговорення різних тем чи критичних підходів та ін.

В Угорщині, як зазначають експерти Європейської парламентської дослідницької служби з питань майбутнього науки і технологій (Science and Technology Options Assessment, STOA) [8], спостерігаються структурні порушення академічної свободи. В інших державах-членах ЄС різні види загроз академічній свободі розглядаються під час публічних дебатів, а отже, серйозні структурні порушення поточного стану академічної свободи в Європі поки що відсутні. Разом із цим певні інциденти підтверджують, що поточний стан академічної свободи в державах-членах ЄС погіршується. Останні дані свідчать про те, що вона стикається з викликами як на рівні

ЄС, так і на глобальному рівні. Принаймні російсько-український конфлікт, а також ізраїльсько-палестинська криза, безсумнівно, вплинули на академічну свободу на європейському просторі.

Е. Зангранді [9] робить висновок, що академічна свобода й університетська автономія дедалі більше обмежуються, а вища освіта стає об'єктом та інструментом впливу урядів країн, тому освітні й наукові місії університетів перебувають під загрозою, а їхній внесок у демократичне суспільство поставлено на карту.

Для перетворення суб'єктивних міркувань науковців щодо стану академічної свободи в окремих країнах та у світі в цілому на рівень об'єктивної статистичної оцінки багатьма експертами, політиками, членами академічного середовища використовується індекс академічної свободи (Academic Freedom Index, AFI), що є результатом спільної роботи Інституту V-DEM (Університет Гетеборга, Швеція) і Університету Фрідріха-Александра Ерланген-Нюрнберг (Німеччина). Індекс надає емпіричну оцінку фактичних рівнів академічної свободи в 179 країнах і територіях, охоплюючи період із 1900 р. до сьогодні. Використання такого інструмента дає змогу систематизувати якісні дані та забезпечити кількісний аналіз, що сприяє глибшому розумінню динаміки й сучасного стану академічної свободи на глобальному рівні.

Метою статті є комплексний аналіз стану та динаміки індексу академічної свободи в контексті стрімких економічних і технологічних трансформацій, а також виявлення ключових викликів та можливостей для забезпечення й розширення академіч-

ної свободи у вітчизняних закладах вищої освіти.

Автори дослідження ставили перед собою такі завдання: оцінити динаміку індексу академічної свободи (ІАС) та його складових як у глобальному масштабі, так і в розрізі окремих країн, ідентифікувати загальносвітові тенденції та виявити регіональні особливості; проаналізувати динаміку ІАС в Україні з часу здобуття нею незалежності в 1991 р. дотепер; систематизувати сучасні тенденції занепаду академічної свободи в регіонах світу; виявити ключові етапи розвитку академічної свободи в національному контексті та оцінити вплив політичних, соціальних і економічних трансформацій із метою розроблення практичних рекомендацій для зміцнення академічної свободи в Україні в умовах децентралізації та євроінтеграції.

Ця розвідка оцінки змін ІАС та його складових є продовженням нашого дослідження сучасних тенденцій стану академічної свободи в Україні і світі [10; 11], зокрема з фокусом на релевантності ключових показників ІАС для освітнього простору України.

Індекс академічної свободи (Academic Freedom Index від V-Dem) – стандартизований, емпірично обґрунтований і порівнювальний інструмент для моніторингу та оцінки фактичного рівня академічної свободи в різних країнах світу, що ґрунтується на якісних даних і кількісних показниках – запропонували розраховувати науковці Інституту глобальної державної політики (GPPI) та Мережі «Науковці в небезпеці» (the Scholars at Risk Network) [12]. Він розраховується проектом V-Dem (у 2024 р. за версією 15 V-Dem, оцінки зроблено 2 363 екс-

пертами з усього світу) з використанням стандартизованих опитувань і точних статистичних даних за допомогою п'яти показників: свобода дослідження та викладання, інституційна автономія, свобода академічного обміну й поширення, цілісність кампуса, свобода академічного та культурного самовираження (рис. 1).

У комплексному звіті проєкту V-Dem станом на кінець 2024 р. [13] зроблено висновок, що за останніх 10 років академічна свобода зазнала занепаду в 34 країнах, таких як Чад, Фінляндія, Грузія, Греція та Ізраїль, Палестина / Газа та ін. Водночас у Німеччині й Австрії академічна свобода знизилася, але не дуже істотно. У восьми країнах (ідеться про Бахрейн, Фіджі, Чорногорію, Сейшельські Острови, Сирію, Таїланд, Гамбію та Узбекистан) рівень академічної свободи за охоплений період значно підвищився. Однак ці поліпшення відбувалися на різних рівнях і не завжди демонстрували високі показники академічної свободи. У решті 137 країнах, зокрема в Данії, Південній Кореї, Тунісі, рівень академічної свободи не змінився.

Очевидно, що ІАС країн світу, як і в попередні періоди, істотно відрізняються. У звіті наведено декілька чинників низького рівня академічної свободи, що перешкоджає практикам, яких вимагають наукові дослідження й інтелектуальна творчість у ЗВО окремих країн. Це втручання уряду у справи університетів, правові обмеження свободи слова, слабка інституційна незалежність і культура самоцензури в академічних спільнотах тощо.

Світ у цілому демонструє відносну стабільність ІАС із невеликими коливаннями, що відображає комплексність глобальних тенденцій: у 1990 р. він становив 0,548, у 2024 р. – 0,566 (рис. 2).

Західна Європа та Північна Америка традиційно мають найвищі показники академічної свободи (відповідно 0,935 і 0,907 у 1990 р. та 0,859 і 0,750 у 2024 р.), хоча після 2018 р. спостерігається невелике зниження, особливо для Північної Америки. Азія демонструє помірно низькі показники, які також є відносно стабільними протягом усього періоду (з 0,407 у 1990 р. до 0,435 у 2024 р.).

Рис. 1. Показники для вимірювання індексу академічної свободи, запропоновані проєктом V-Dem
Побудовано автором за: [12].

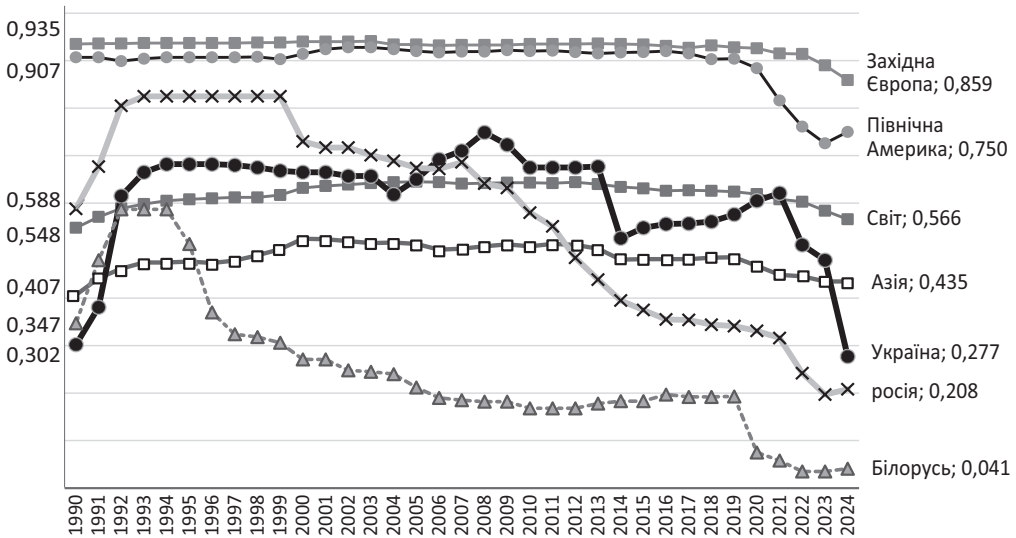

Рис. 2. Динаміка індексу академічної свободи протягом 1990–2024 рр.

Побудовано автором за: [14].

В Україні спостерігається нерівномірна динаміка: значне зростання академічної свободи на початку 1990-х, далі період стабільності й помірного падіння, а потім різке зниження після 2014 р., особливо після 2022 р., що, ймовірно, пов'язано з повномасштабною війною. Росія показує поступове, але стабільне зниження рівня академічної свободи з початку 2000-х, яке прискорилося після 2014 р., надто після 2022 р. (з 0,588 у 1990 р. до 0,208 у 2024 р.). Білорусь демонструє найнижчі показники академічної свободи серед представлених країн (0,347 у 1990 р. і 0,041 у 2024 р.), які впродовж охопленого періоду майже постійно падали, що свідчить про значні обмеження академічної свободи в цій країні.

Таким чином, існує чималий розрив між регіонами з високим рівнем академічної свободи (Західна Європа, Північна Америка) та країнами, в яких вона зазнає істотного обмеження (росія, Білорусь) та на які впливають геополітичні події (Україна) (див. рис. 2).

К. Кінцельбах, Л. Лотт, С. І. Ліндберг, А. Панаро [13] рекомендують при проведенні порівнянь ІАС у часі чи між країнами використовувати індексні квінтилі, або групи статусів А–Е.

Для виявлення регіонів, що потребують уваги, підтримки й захисту академічної свободи, усі 179 країн було поділено на групи статусів А–Е рівнів ІАС у 2024 р. (таблиця).

Повністю вільний стан академічної свободи (група А) у 2024 р. спостерігався в 58 країнах (32,4 % їх загальної кількості). Позитивним є те, що частка країн із високим рівнем академічної свободи була найбільшою порівняно з іншими групами.

Переважно вільним (група В) був стан академічної свободи в 40 країнах (22,4 %). США, що традиційно вважаються лідером за свободами, потрапили до переважно вільної групи, а не до повністю вільної.

Помірно обмежена академічна свобода (група С) притаманна 21 країні (11,7 %). До групи D (суворо об-

Таблиця

Групування країн за індексом академічної свободи у 2024 р.

Показник	Статус академічної свободи, балів				
	А повністю вільна (0,8–1,0)	В переважно вільна (0,6–0,8)	С помірно обмежена (0,4–0,6)	Д суворо обмежена (0,2–0,4)	Е повністю обмежена (0,0–0,2)
Кількість країн, од.	58	40	21	33	27
Частка в загальній кількості країн, %	32,4	22,4	11,7	18,4	15,1
Окремі країни-представники	Чехія (max 0,979); Естонія (0,977); Швеція (0,940); Бельгія (0,935); Німеччина (0,880); Польща (0,869); Франція (0,868); Канада (0,854); Литва (0,812); Нова Зеландія (0,803)	Гана (0,785); Непал (0,785); Велика Британія (0,768); Японія (0,755); Грузія (0,727); Молдова (0,708); США (0,684); Греція (0,650); Вірменія (0,639); Лесото (0,615)	Колумбія (0,595); Індонезія (0,591); Киргизстан (0,458); Таїланд (0,457); Ангола (0,437); Бутан (0,432); Сінгапур (0,420); Ірак (0,413); Мозамбік (0,412); Занзібар (0,411)	Уганда (0,390); Казахстан (0,360); В'єтнам (0,322); Угорщина (0,304); Узбекистан (0,293); Україна (0,277); Зімбабве (0,210); росія (0,208); Бурунді (0,203); Венесуела (0,201)	ОАЕ (0,192); Азербайджан (0,163); Індія (0,161); Туреччина (0,120); Куба (0,101); Таджикистан (0,077); Китай (0,067); Туркменістан (0,067); Білорусь (0,041); Нікарагуа (min 0,019)

Складено автором за: [14].

межена академічна свобода) потрапили 33 країни (18,4 %), у т. ч. Україна (0,277) разом з Угандою (0,390), Казахстаном (0,360), Угорщиною (0,304), росією (0,208).

До групи Е (повністю обмежена) входять 27 країн (15,1 %), серед яких Азербайджан (0,163), Куба (0,101), Китай (0,067), Білорусь (0,041), Туркменістан (0,067).

Країни з найвищим рівнем академічної свободи (група А) переважно розташовані в Західній і Центральній Європі; серед розвинутих країн також присутні Канада, Нова Зеландія. Країни з переважно вільною академічною свободою (група В) охоплюють ширший спектр регіонів, зокрема деякі африканські (Гана), азійські (Японія) й пострадянські (Молдова, Грузія) країни, а також США.

Групи з обмеженою свободою (С, D, E) включають чимало країн з авторитарними режимами або ті, що пе-

ребувають у стані конфлікту / кризи. Присутність України та росії в групі D (суворо обмежена), очевидно, відображає вплив на академічну свободу політичних подій і конфліктів. Імовірно, Україна опинилася в цій групі у зв'язку з повномасштабною війною, що істотно впливає на всі сфери життя, включаючи сферу освіти й науки. Адже в умовах війни українська академічна спільнота стикається з багатьма викликами, як-от: безпекові обмеження, руйнування інфраструктури, міграція, вплив держави на освітні процеси в умовах воєнного стану та ін.

Значна частина країн (54,8 %) у 2024 р. мали високий чи переважно високий рівень академічної свободи. У решті держав, особливо в тих, що зазнають політичних потрясінь або в яких діють авторитарні режими, академічна свобода дуже обмежена чи повністю обмежена.

З огляду на поточну ситуацію для підтримки академічної свободи в країнах із різним її рівнем украй важливо вжити відповідні заходи, що повинні бути диференційованими, враховувати специфіку й поточний рівень ІАС. Водночас не існує універсального рішення, й ефективність таких заходів залежить від контексту.

У країнах із високим рівнем ІАС доцільними можуть бути такі заходи: регулярний перегляд та оновлення законодавчої бази для врахування нових викликів, наприклад цифрової цензури, тиску з боку приватних корпорацій, популістських настроїв; забезпечення фінансової стабільності університетів для зменшення комерційного й політичного тиску, а також збереження свободи в кадрових, навчальних і дослідницьких питаннях; розроблення та посилення внутрішніх університетських політик і кодексів етики, що захищають академічну свободу, а також чітких процедур розгляду скарг щодо її порушень; підтримка відкритого доступу до досліджень, розвиток платформ для обміну знаннями та суворі стандарти академічної доброчесності з метою запобігання фальсифікаціям та плагіату; активна участь у міжнародних ініціативах із захисту академічної свободи, надання підтримки (фінансової, менторської, інституційної) науковцям і установам із країн з низьким рівнем ІАС (приміром, через програми *Scholars at Risk*); інформування суспільства про важливість академічної свободи для демократії, інновацій та розвитку.

Країни із середнім рівнем ІАС можуть потребувати таких заходів: розроблення та прийняття законів, що чітко закріплюють принципи академічної свободи й університетської

автономії відповідно до міжнародних стандартів; розроблення статутів університетів, які гарантують академічну свободу та автономію, включаючи незалежні механізми призначення керівництва, забезпечення прозорості й підзвітності у фінансовому управлінні університетами; проведення тренінгів для адміністрації університетів, викладачів і студентів щодо їхніх прав та обов'язків у контексті академічної свободи; організація публічних дискусій і кампаній для широкої громадськості про важливість академічної свободи для якісної освіти та наукового прогресу; запровадження незалежних омбудсменів або комісій у ЗВО й на національному рівні для розгляду випадків порушення академічної свободи; активне залучення до міжнародних освітніх і наукових програм (*Erasmus+*, *Horizon Europe*), співпраці з університетами країн із високим ІАС для обміну досвідом та підтримки; упровадження дієвих механізмів боротьби з плагіатом та іншими проявами недоброчесності, оскільки це також є основою для реалізації академічної свободи.

У країнах із низьким рівнем ІАС такими заходами можуть бути: надання можливостей, фінансової, моральної й інституційної підтримки для виїзду та тимчасового чи постійного працевлаштування науковців, які зазнають переслідувань у своїх країнах; здійснення через дипломатичні канали, міжнародні організації (ООН, ЮНЕСКО) і правозахисні групи постійного тиску на уряди, що порушують академічну свободу в країні; систематичний збір та оприлюднення інформації про випадки порушень академічної свободи;

створення й підтримка платформ для дистанційного навчання та досліджень, які дають змогу зберегти академічну діяльність, незважаючи на репресії; створення глобальних мереж підтримки між академічними спільнотами для надання допомоги та обміну інформацією; збереження наукових робіт, бібліотек, архівів, що можуть бути під загрозою знищення або цензури, та ін.

Як приклад здійснення таких заходів можна навести діяльність установи «Академічна мережа Східна Європа» (Akademisches Netzwerk Osteuropa), яка з огляду на руйнівні репресії проти науковців і студентів у Білорусі та Росії, а також наслідки російської агресії проти України, на доручення Управління з надзвичайних ситуацій «Science at Risk» (Наука під ризиком) Федерального міністерства закордонних справ Німеччини, у 2023–2024 рр. виконала три комплексних дослідження щодо документування й аналізу викликів, з якими стикається академічна спільнота цих країн [15].

На основі результатів цих досліджень, із метою аналізу стану академічної свободи в Україні, скористаємося п'ятьма складовими ІАС (див. рис. 1), які дадуть можливість деталізувати аспекти академічної свободи, що зазнають найбільшого тиску або, навпаки, потребують найбільшої підтримки. Складові ІАС допоможуть не лише констатувати проблему, а й точно визначити її характер у часовому проміжку.

Наприклад, Ю. Мієрау, М. Рабінович, Ю. Ященко у звіті про моніторинг «Науки під ризиком. Академічна спільнота в Україні під час війни: розуміння статус-кво, викликів та

потреб у підтримці» [16] за допомогою аналізу динаміки складових ІАС дійшли висновку, що українська освітня система з 1990-х років пройшла чотири етапи розвитку (рис. 3).

Так, під час етапу формування (1991–2005 рр.) створено правові й організаційні засади незалежної української системи вищої освіти, лібералізовано освітній і науковий ландшафт країни; зростання кількості приватних університетів (незважаючи на проблеми з якістю) сприяло збільшенню свободи дослідження та викладання й інституційної автономії, показник якої під час цієї фази підвищився майже втричі. Рух України до Болонського процесу наприкінці 1990-х, розвиток програм міжнародного обміну для українців призвели до зростання показника «свобода академічного обміну та поширення».

Наступний етап (2005–2014 рр.) припав на бурхливий період у політиці України та її відносинах із Заходом і Росією. За президентства В. Ющенка наша країна продовжувала свій рух до Болонської системи, утім, із приходом до влади у 2010 р. В. Януковича академічна свобода зазнала тиску. Позитивна тенденція майже в усіх вимірах академічної свободи, що спостерігалася за попередні роки, припинилася. Було згорнуто багато програм, спрямованих на популяризацію української мови та культури, а також скорочено бюджети ЗВО з ліберальною репутацією. Україна зазнала зниження рівня свободи академічного й культурного самовираження та свободи дослідження й викладання.

Під час етапу розвитку після Євромайдану (2014–2021 рр.) академічна свобода в Україні спочатку зазнала

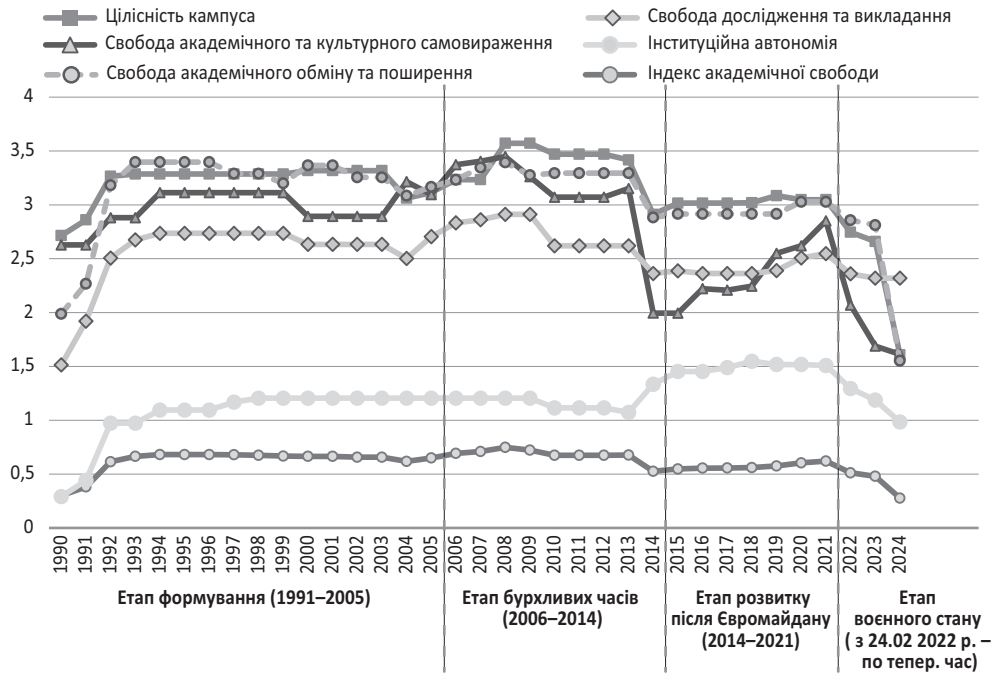

Рис. 3. Показники індексу академічної свободи у 1990–2024 рр.
і періоди розвитку науки та вищої освіти України

Побудовано автором за: [14; 16].

занепаду через виклики, спричинені російською агресією в Криму та на Донбасі. Зросла самоцензура, особливо в дослідженні й викладанні історії. Згодом ліберальні реформи сприяли швидкому відновленню майже всіх аспектів академічної свободи. Вітчизняні ЗВО здобули більшу інституційну автономію. До повномасштабної війни Україна мала вищі бали за всіма параметрами академічної свободи, ніж у 2014 р., незважаючи на зазначені виклики.

Початок етапу війни з повномасштабним вторгненням РФ в Україну 24 лютого 2022 р. виявив тенденцію до зниження академічної свободи в Україні. Найбільшого спаду свобода академічного й культурного самовираження зазнала в розпал війни, особливо через зростання самоцензури щодо делікатних воєнних питань.

Вторгнення росії в Україну створило величезні виклики для української освіти та науки, негативно вплинуло на різні аспекти академічної свободи. Зростання ролі виконавчої влади теж негативно позначилося на інституційній автономії українських ЗВО (здатність приймати рішення щодо внутрішнього управління, фінансів і адміністрування в Україні є найнижчою серед інших аспектів академічної свободи). Відсутність інституційної автономії створює серйозну проблему для академічної системи в Україні, яка залишається високоцентралізованою.

Отже, російсько-українська війна створила безпрецедентні виклики академічній свободі в Україні, що призвело до зниження українського ІАС за всіма параметрами. Зменшення свободи академічних обмінів і поширення можна пояснити відсут-

ністю мобільності та академічних обмінів в Україні й воєнним станом, за якого більшості чоловіків-студентів і науковців заборонено залишати Україну та брати участь у програмах обміну. Зменшення масштабів свободи академічного й культурного самовираження можна пояснити відродженням самоцензури, особливо щодо делікатних питань. Водночас нерівномірна динаміка аналізованого періоду вказує на можливості поліпшення за умови, що управління вищою освітою в Україні залишатиметься гнучким, адже, розвиваючи свою систему вищої освіти, уряд країни таки зміг забезпечити позитивну динаміку академічної свободи всупереч невдачам після агресії рф.

Використання ІАС дало змогу виокремити чотири етапи розвитку академічної свободи, що демонструють як позитивні тенденції (лібералізація 1990-х, відновлення після Євромайдану), так і негативні наслідки зовнішньої агресії та внутрішнього тиску (період президентства В. Януковича, повномасштабне вторгнення рф). Це підкреслює здатність ІАС не лише констатувати факти, а й детально розкривати складні причинно-наслідкові зв'язки у сфері академічної свободи.

З метою сприяння вдосконаленню механізмів моніторингу й захисту академічної свободи серед держав-членів ООН, за підсумками публікації у 2020 р. доповіді Спеціального доповідача ООН із питань заохочення та захисту академічної свободи в рамках міжнародного права, міжнародною робочою групою у 2024 р. підготовлено документ за назвою «Принципи реалізації права на академічну свободу» [17], в якому, зокрема,

наведено критерії оцінювання права на академічну свободу в конкретних контекстах (аналіз звітів і повідомлень у ЗМІ, візити до різних країн чи місць або комбінація таких методів оцінювання тощо), а також практичні рекомендації щодо реалізації права на академічну свободу для зацікавлених сторін (держави, системи освіти, міністерств, освітніх установ, профспілок і асоціацій академічних працівників, освітян, студентів та ін.).

Оскільки стратегічним пріоритетом, що визначає майбутнє України як суверенної, демократичної, інноваційної та інтегрованої у світовий простір держави, є підтримка й відновлення академічної свободи, є нагальна потреба у застосуванні зазначених «Принципів реалізації права на академічну свободу» [17] та індексу академічної свободи як інструмента розуміння, захисту й просування однієї з ключових цінностей сучасного суспільства – свободи наукового пошуку, викладання та обміну знаннями для:

- адвокації прав освітян і науковців;
- формування політики обґрунтування реформ, спрямованих на захист і зміцнення академічної свободи;
- інформування урядових органів та інших стейкхолдерів, зокрема громадськості, для підвищення їх обізнаності щодо важливості академічної свободи й заохочення до дій щодо її захисту;
- управління ЗВО та забезпечення якості освіти шляхом проведення самооцінки та розроблення стратегій, спрямованих на поліпшення внутрішнього середовища, що сприяє академічній свободі;
- покращення позицій у міжнародних рейтингах ЗВО, які дедалі частіше включають показники академічної свободи.

Актуальним напрямком подальших досліджень стану академічної свободи у світі та окремих країнах є вимірювання кореляції між рівнем академічної свободи й іншими соціальними, політичними та економіч-

ними показниками (розвитком демократії, інноваціями, економічним зростанням тощо); оцінка ефективності втручань – різних ініціатив і політик, націлених на захист або зміцнення академічної свободи в Україні.

Список використаних джерел

1. *Waghid Y.* Higher Education in Crisis Again: Encroached by Authoritarianism, Unfreedom and Violence. *South African Journal of Higher Education*. 2025. Vol. 39, No. 1. P. 1-6. URL: <https://www.journals.ac.za/sajhe/article/view/7303>.
2. *Aytar O., Çil U.* Struggling to Exist Between Ethics and Cronyism: The Dilemma of Unappointed Doctoral Graduate Academics. *Journal of Academic Ethics*. 2025. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10805-025-09618-y>.
3. *Tshishonga N. S.* Academic Freedom and Activism for Pro-Palestine Solidarity in Higher Education. *Campus Student Activism, Politics, and Citizenship in the 21st Century*. IGI Global Scientific Publishing, 2025. P. 143-162. DOI: <https://doi.org/10.4018/979-8-3693-5683-8.ch008>.
4. *Kudyukin P., Fuentes F., Shlyapnikov S.* Putin's Russia is cracking down on academic freedom, dissent. *Green Left*. 2025. Iss. 1426. URL: <https://search.informit.org/doi/10.3316/informit.T2025033100009600685894327>.
5. *Altbach P. G., Mathews E.* India: Politics and Threats to Academic Freedom. *International Higher Education*. 2025. Iss. 122. DOI: <https://doi.org/10.6017/895b9e0d.dc44eed7>.
6. *Lai A.* In Defense of Free Speech in Universities: A Study of Three Jurisdictions. University of Michigan Press, 2023. DOI: <https://doi.org/10.3998/mpub.11442022>.
7. *Gaudreault-DesBiens J.-F.* The Political Cosmetology of Academic Freedom. *Academic Freedom in a Plural World: Global Critical Perspectives*. 2024. P. 53-75. DOI: <https://doi.org/10.7829/jj.6338477.7>.
8. State of play of academic freedom in the EU Member States Overview of de facto trends and developments / P. Maassen et al. 2023. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/740231/EPRS_STU\(2023\)740231_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/740231/EPRS_STU(2023)740231_EN.pdf).
9. *Zangrandi E.* Domopolitics in French Higher Education: (Re)Asserting the Nation-Home. Aarhus University, 2025. 275 p. URL: <https://pure.au.dk/portal/en/publications/domopolitics-in-french-higher-education-reasserting-the-nation-ho>.
10. *Заєць С. В.* Методи та інструменти вимірювання академічної свободи: світова практика, особливості застосування в Україні. *Освітня аналітика України*. 2024. № 2 (28). С. 65–84. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2024-2-65-84>.
11. *Заєць С. В.* Індекс академічної свободи в Україні та світі: концептуальні підходи та порівняльна динаміка. *Статистика України*. 2024. № 2. С. 46–59. URL: <https://su-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/441/412>.
12. *Kinzelbach K., Saliba I., Spannagel J., Quinn R.* Free Universities. Putting the Academic Freedom Index into Action. Global Public Policy Institute, 2021. URL: https://gppi.net/media/KinzelbachEtAl_2021_Free_Universities_AFi-2020_upd.pdf.
13. *Kinzelbach K. I., Lindberg S. I., Lott L., Panaro A. V.* Academic Freedom Index – Update 2025. DOI: <https://doi.org/10.25593/open-fau-1637>.
14. Varieties of Democracy (V-Dem Project) : вебсайт. URL: <https://v-dem.net/>.

15. Monitoring Reports. Akademische Netzwerk Osteuropa, 2024. URL: <https://science-at-risk.org/monitoring-reports/>.

16. Mierau J., Rabinovych M., Iashchenko I. Academia in Ukraine in Times of War: Understanding the Status-Quo, Challenges, and Support Needs. URL: https://science-at-risk.org/wp-content/uploads/2025/04/report_ukraine_2024-1.pdf.

17. A/HRC/56/CRP.2: Principles for implementing the right to academic freedom – Working Group on Academic Freedom. United Nations, 2024. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/ahrc56crp2-principles-implementing-right-academic-freedom-working-group>.

Svitlana Zaiets

Ph. D. (Economics), Associate Professor, SSI "Institute of Education Content Modernization", Kyiv, Ukraine, zaec.stat@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6133-1087>

COMPARATIVE DYNAMICS OF THE ACADEMIC FREEDOM INDEX IN UKRAINE AND WORLDWIDE

Abstract. The article is devoted to the study of the state and dynamics of academic freedom worldwide, focusing on both qualitative data and quantitative indicators, as well as its components. Particular attention is given to the use of the Academic Freedom Index (AFI) as a standardised tool for monitoring and evaluating the level of academic freedom. The AFI is calculated based on five key indicators: freedom to research and teach, institutional autonomy, freedom of academic exchange and dissemination, campus integrity, and freedom of academic and cultural expression. The article presents the results of grouping 179 countries by AFI level in 2024, enabling them to be classified according to their degree of freedom: fully free, mostly free, moderately restricted, severely restricted or fully restricted. In order to analyse the state of academic freedom in Ukraine, the results of the "Science at Risk" project were employed. The dynamics of the AFI are analysed at the global and regional levels (Western Europe, North America and Asia) as well as in Ukraine. The AFI enables the identification of specific features and connections with political events and conflicts. Conclusions are drawn regarding the general decline of academic freedom in 34 countries over the past ten years. It is also emphasised that, in 2024, more than half of the world's countries had a high or predominantly high level of academic freedom. The article underlines the necessity for various stakeholders to apply the "Principles for the implementation of the right to academic freedom", recommended by the UN, and to introduce AFI monitoring as tools for advocating the rights of educators and researchers, shaping education policy, managing higher education institutions, and improving their positions in international rankings.

Keywords: academic freedom, teaching freedom, research freedom, university autonomy, higher education institutions, comparative analysis, Academic Freedom Index, self-censorship.

References

1. Waghid, Y. (2025). Higher Education in Crisis Again: Encroached by Authoritarianism, Unfreedom and Violence. *South African Journal of Higher Education*, 39(1), 1-6. Retrieved from <https://www.journals.ac.za/sajhe/article/view/7303>.
2. Aytar, O., & Çil, U. (2025). Struggling to Exist Between Ethics and Cronyism: The Dilemma of Unappointed Doctoral Graduate Academics. *Journal of Academic Ethics*. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10805-025-09618-y>.
3. Tshishonga, N. S. (2025). Academic Freedom and Activism for Pro-Palestine Solidarity in Higher Education. In N. Tshishonga (Ed.). *Campus Student Activism, Politics, and Citizenship in the 21st Century*, 143-162. IGI Global Scientific Publishing. DOI: <https://doi.org/10.4018/979-8-3693-5683-8.ch008>.
4. Kudyukin, P., Fuentes, F., & Shlyapnikov, S. (2025). Putin's Russia is cracking down on academic freedom, dissent. *Green Left*, 1426. Retrieved from <https://search.informit.org/doi/10.3316/informit.T2025033100009600685894327>.
5. Altbach, P. G., & Mathews, E. (2025). India: Politics and Threats to Academic Freedom. *International Higher Education*, 122. DOI: <https://doi.org/10.6017/895b9e0d.dc44eed7>.
6. Lai, A. (2023). *In Defense of Free Speech in Universities: A Study of Three Jurisdictions*. University of Michigan Press. DOI: <https://doi.org/10.3998/mpub.11442022>.
7. Gaudreault-DesBiens, J.-F. (2024). The Political Cosmetology of Academic Freedom. In N. Ramanujam, F. Mégret (Eds.). *Academic Freedom in a Plural World: Global Critical Perspectives*, 53-75. DOI: <https://doi.org/10.7829/jj.6338477.7>.
8. Maassen, P., Martinsen, D., Elken, M., Jungblut, J., & Lackner, E. (2023). *State of play of academic freedom in the EU Member States Overview of de facto trends and developments*. Retrieved from [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/740231/EPRS_STU\(2023\)740231_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/740231/EPRS_STU(2023)740231_EN.pdf).
9. Zangrandi, E. (2025). *Domopolitics in French Higher Education: (Re)Asserting the Nation-Home*. Aarhus Universit. Retrieved from <https://pure.au.dk/portal/en/publications/domopolitics-in-french-higher-education-reasserting-the-nation-ho>.
10. Zaiets, S. (2024). Methods and tools of measuring academic freedom: its world practice and application in Ukraine. *Educational Analytics of Ukraine*, 2(28), 65-84. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2024-2-65-84> [in Ukrainian].
11. Zaiets, S. (2024). Index of Academic Freedom in Ukraine and in the World: Conceptual Approaches and Comparative Dynamics. *Statistics of Ukraine*, 2, 46-59. Retrieved from <https://su-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/441> [in Ukrainian].
12. Kinzelbach, K., Saliba, I., Spannagel, J., & Quinn, R. (2021). *Free Universities. Putting the Academic Freedom Index into Action*. Global Public Policy Institute. Retrieved from https://gppi.net/media/KinzelbachEtAl_2021_Free_Universities_AFi-2020_upd.pdf.
13. Kinzelbach, K. I., Lindberg, S. I., Lott, L., & Panaro, A. V. (2025). *Academic Freedom Index – Update 2025*. DOI: <https://doi.org/10.25593/open-fau-1637>.
14. Varieties of Democracy (V-Dem Project). (n. d.). Retrieved from <https://v-dem.net/>.
15. Akademische Netzwerk Osteuropa. (n. d.). *Monitoring Reports*. Retrieved from <https://science-at-risk.org/monitoring-reports/>.
16. Mierau, J., Rabinovych, M., & Iashchenko, I. (2024). *Academia in Ukraine in Times of War: Understanding the Status-Quo, Challenges, and Support Needs*. Retrieved from https://science-at-risk.org/wp-content/uploads/2025/04/report_ukraine_2024-1.pdf.
17. United Nations. (2024). *A/HRC/56/CRP.2: Principles for implementing the right to academic freedom – Working Group on Academic Freedom*. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/ahrc56crp2-principles-implementing-right-academic-freedom-working-group>.